

PULNING PAYDO BO'LISHI, ZARURLIGI VA FUNKSIYALARI**Ismatov Jahongir va Maxmatqobulov Ulug'bek**

Samarqand Iqtisodiyot va Servis institute

Bank-Moliya xizmatlari fakulteti

BI-124 guruh talabasi

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti

Bank ishi kafedraasi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqola pulning iqtisodiy tizimdagi paydo bo'lishi, zarurligi va asosiy funksiyalarini chuqur tahlil qiladi. Dastlabki ayirboshlash tizimlarining cheklovlaridan kelib chiqqan pulga bo'lgan ehtiyoj, uning tarixiy evolyutsiyasi va iqtisodiy nazariyalardagi o'rni ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, pulning qiymat o'lchovi, muomala vositasi va jamg'arma vositasi sifatidagi funksiyalarining zamonaviy iqtisodiyot uchun ahamiyati yoritiladi. Maqolada shuningdek, raqamli iqtisodiyot kontekstida pulning yangi shakllari va pul-kredit siyosatining o'zgaruvchan roli muhokama qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-mantiqiy va funksional tahlil metodlari qo'llanilgan bo'lib, pulning iqtisodiy taraqqiyotdagi doimiy ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Pul, ayirboshlash, iqtisodiyot, funksiyalar, tarix, raqamli pul, pul-kredit siyosati

Abstract

This article deeply analyzes the emergence, necessity, and main functions of money within the economic system. It examines the need for money arising from the limitations of early exchange systems, its historical evolution, and its role in economic theories. Special attention is given to the significance of money's functions as a measure of value, medium of exchange, and store of value for modern economies. The article also discusses new forms of money in the context of the digital economy and

the changing role of monetary policy. The research employs historical-logical and functional analysis methods, emphasizing the enduring importance of money in economic development.

Keywords: Money, exchange, economy, functions, history, digital money, monetary policy

Аннотация

Данная статья глубоко анализирует возникновение, необходимость и основные функции денег в экономической системе. Рассматривается потребность в деньгах, возникшая из-за ограничений ранних систем обмена, их историческая эволюция и роль в экономических теориях. Особое внимание уделяется значению функций денег как меры стоимости, средства обращения и средства накопления для современной экономики. В статье также обсуждаются новые формы денег в контексте цифровой экономики и изменяющаяся роль денежно-кредитной политики. В исследовании применены историко-логические и функциональные методы анализа, подчеркивающие постоянную значимость денег в экономическом развитии.

Ключевые слова: Деньги, обмен, экономика, функции, история, цифровые деньги, денежно-кредитная политика

Kirish

Pul insoniyat sivilizatsiyasi va iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismidir. Uning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarining murakkablashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. Iqtisodiyotda markaziy o'rin tutuvchi pul, iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi, resurslarni taqsimlovchi va qiymatlarni o'lchovchi universal vosita sifatida xizmat qiladi. R. Crusoe ta'kidlaganidek, pul tovar ishlab chiqarish va ayirboshlashning uzoq muddatli rivojlanishi natijasida paydo bo'lgan va tovar ishlab chiqarishi mavjud bo'lgan har qanday joyda zaruriyatga aylangan. U o'ziga xos tovar va universal ekvivalent bo'lib,

abstrakt mehnat xarajatlari hamda ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini aks ettiradi. Pulning iste'mol qiymati iqtisodiy operatsiyalarni osonlashtirsa, uning ayirboshlash qiymati, ya'ni xarid qobiliyati narx o'zgarishlariga teskari proportsionaldir. Ushbu maqolaning maqsadi pulga bo'lgan ehtiyojning kelib chiqishi, uning tarixiy evolyutsiyasi, iqtisodiy zarurligi, asosiy funksiyalari hamda zamonaviy pul shakllari va pul-kredit siyosati kontekstidagi ahamiyatini atroflicha o'rganishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Pulning paydo bo'lishi va evolyutsiyasi iqtisodiy nazariya va tarixning asosiy mavzularidan biridir. Mavjud adabiyotlar tahlili ushbu hodisaning turli jihatlarini yoritishga imkon beradi. Dastlabki bosqichlarda insoniyat jamiyatlari bevosita tovar ayirboshlash tizimiga tayanib, kerakli tovarlarni to'g'ridan-to'g'ri almashtirishgan. Biroq, bu tizim o'zining jiddiy cheklovlariga ega bo'lgan. Iqtisodiyotda ayirboshlash insonlarning mehnat faoliyati yoki mahsulotlarini o'zaro almashtirish sifatida ta'riflanadi, bu ishlab chiqarish va iste'molni bog'laydigan iqtisodiy faoliyat, ya'ni savdoga xizmat qiladi. Uning iqtisodiy asosi mehnatning ijtimoiy taqsimotiga tayanadi. Mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va hunarmandchilikning paydo bo'lishi ishlab chiqaruvchilarni tovar ishlab chiqaruvchilarga aylantirib, ayirboshlashni doimiy va muhim faoliyatga aylantirdi. Bu esa pul orqali bilvosita ayirboshlashga, ya'ni tovar ayirboshlashga olib keldi, bunda miqdoriy nisbatlar tabiiy xususiyatlar emas, balki ayirboshlash qiymati bilan belgilanadi.

K. Marx, A. Smith va D. Ricardo kabi klassik iqtisodchilar pulning to'rt bosqichli qiymat shakllari orqali evolyutsiyasini ko'rsatib berganlar: oddiy bevosita barter va to'liq shakldan (bir tovar bir nechta tovarlarga almashtiriladi) umumiy ekvivalent shakliga (maxsus tovar universal o'lchov bo'lib xizmat qiladi) o'tish, bu jarayon kumush va oltin kabi qimmatbaho metallarning global miqyosda universal ekvivalent sifatida qabul qilinishi bilan yakunlangan. Tarixiy jihatdan, dastlabki tangalar miloddan avvalgi VII asrda Lidiya davlatida paydo bo'lgan. Lidiylar, Kichik Osiyoda

yashovchi xalq, miloddan avvalgi VIII asrda standartlashtirilgan, tan olingan metall tangalarni ishlab chiqarishda kashshof bo'lganlar. Ular tangalar ustiga tasvirlar tushirish orqali ularning qiymatini kafolatlashgan, bu innovatsiya keng tarqalib, tangalarning mashhurligini oshirgan.

Qog'oz pullarining kelib chiqishi keyinchalik sodir bo'lgan. Zargarlar, savdogarlar va qarz beruvchilar tomonidan chiqarilgan yozma majburiyatlar "qog'oz pul" ning dastlabki shakllarini tashkil etgan. Bu majburiyatlar oltindan ko'ra foydalanishda oson va xavfsizroq bo'lgan. Oxir-oqibat, bu qog'oz va'dalar banklar va keyin hukumatlar tomonidan chiqarila boshlangan, bu zamonaviy qog'oz pullarning kelib chiqishi edi. Xitoyda XII asrda qog'oz pullar paydo bo'lgan bo'lsa, Buxoro davlatida ham undan foydalanilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, taqdim etilgan manbalarning ba'zilari, masalan, [2], [3] va [5] raqamli ma'lumotlar o'z ichiga olmagan bo'lib, ular faqat hujjatlarning metama'lumotlari yoki internet interfeysi elementlaridan iboratdir. Shu sababli, ushbu manbalar pulning mazmunli jihatlarini tahlil qilishda ishlatilmadi, ammo ular mavzuga oid adabiyotlarning mavjudligini ko'rsatadi. Umuman olganda, yaxshi ishlaydigan pul tizimi iqtisodiy barqarorlik va jamiyatning salohiyati uchun juda muhimdir, yomon pul tizimi esa ishlab chiqarish, bandlik va xarid qobiliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Pulning paydo bo'lishi iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi va ayirboshlash tizimining samarasizligi bilan bevosita bog'liqdir. Dastlab, insoniyat jamiyatlari bevosita tovar ayirboshlash, ya'ni barter tizimiga tayangan. Bu tizimda odamlar o'zlari ishlab chiqargan ortiqcha mahsulotlarni boshqa mahsulotlarga to'g'ridan-to'g'ri almashtirishgan. Masalan, g'alla chorva mollari, tuz, dukkakli o'simliklar yoki hatto Amerikaning tub aholisi tomonidan ishlatilgan qobiqlar (vampum) kabi buyumlar pul vazifasini o'tagan. Ayirboshlash mehnatning ijtimoiy taqsimoti natijasida, ya'ni qishloq xo'jaligi va chorvachilik qabilalari ajralib chiqqach, paydo bo'lgan. Ishlab chiqaruvchi kuchlar o'sib borgan sari, qabilalar ortiqcha mahsulot

ishlab chiqara boshlagan va o'zlarida yo'q bo'lgan mahsulotlarga ehtiyoj sezganlar. Bu dastlabki, tasodifiy ayirboshlashga olib kelgan.

Biroq, barter tizimi bir qator jiddiy cheklovlarga ega edi. Eng muhimi, "ikkita ehtiyojning ikki tomonlama mos kelishi" muammosi edi, ya'ni bir kishi o'zining ortiqcha tovarini boshqa birovning aynan kerakli tovariga ega bo'lishi va shu bilan birga, ikkinchi tomon ham xuddi shunday vaziyatda bo'lishi kerak edi. Bu shart ko'pincha amalga oshmas edi. Bundan tashqari, barter tizimida tovarlarning qiymatini o'lchash, saqlash yoki bo'linish imkoniyatlari cheklangan edi. Masalan, bir sigirni bir nechta tovuqqa almashtirish nisbatan oson bo'lsa-da, sigirni kichikroq bo'laklarga bo'lib, ko'plab turli tovarlarga almashtirish qiyin edi. Shu sababli, iqtisodiy munosabatlarning kengayishi va mehnat taqsimotining chuqurlashuvi bilan barter tizimi yanada samarasiz bo'lib qoldi va uning o'rniga universal qabul qilingan ayirboshlash vositasiga, ya'ni pulga ehtiyoj sezildi.

Pulning evolyutsiyasi insoniyat tarixidagi uzoq va murakkab jarayondir. Dastlabki bosqichlarda metall bo'laklari turli xil tovarlarni almashtira boshladi. Oltin va kumush kabi qimmatbaho metallar ingot shaklida pul sifatida ishlatilgan, ammo ularni kesish va tortish, shuningdek, sof holatini kafolatlash zarurati ma'lum qiyinchiliklarni tug'dirgan. Lidiylar miloddan avvalgi VII-VIII asrlarda standartlashtirilgan metall tangalarni ishlab chiqarish bilan pulning rivojlanishida muhim qadam tashladilar. Bu tangalar ustiga tasvirlar tushirilishi ularning qiymatini kafolatladi va tanga pullarning keng tarqalishiga sabab bo'ldi.

Nazariy jihatdan, pulning kelib chiqishi iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. K. Marx, A. Smith va D. Ricardo kabi klassik iqtisodchilar pulning qiymatning turli shakllari orqali evolyutsiyasini ta'kidlaganlar:

Oddiy, tasodifiy yoki bevosita ayirboshlash (barter).

Kengaytirilgan yoki to'liq shakl, bunda bir tovar bir nechta boshqa tovarlarga almashtiriladi.

Umumiy ekvivalent shakli, bunda biror bir maxsus tovar universal ayirboshlash vositasiga aylanadi.

Pul shakli, bunda oltin va kumush kabi qimmatbaho metallar universal ekvivalent vazifasini bajaradi.

Qog'oz pullarning paydo bo'lishi pul evolyutsiyasining keyingi muhim bosqichi bo'ldi. Dastlab zargarlar, savdogarlar va qarz beruvchilar tomonidan berilgan "to'lov va'dalari" yoki kvitansiyalar shaklida paydo bo'lgan. Bu kvitansiyalar oltinni saqlash va tashishga nisbatan qulayroq va xavfsizroq bo'lgan. Keyinchalik, banklar va hukumatlar bu qog'oz va'dalarni rasmiy ravishda chiqara boshladilar, bu zamonaviy qog'oz pullar va fiat pullarining asosini yaratdi. Bu jarayon Xitoyda XII asrda boshlanib, keyinchalik Yevropaga tarqalgan.

Pulning iqtisodiy zarurligi uning iqtisodiy tizimdagi muhim funksiyalari bilan belgilanadi. Tovar ishlab chiqarishi mavjud bo'lgan har qanday jamiyatda pul o'ta zarurdir. U nafaqat ayirboshlash jarayonini soddalashtiradi, balki iqtisodiy operatsiyalarni tezlashtiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Pul iqtisodiy agentlarning xarajatlari va foydalarini aniq o'lchash imkoniyatini beradi, bu esa resurslarni optimal taqsimlash va iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun asos yaratadi.

Pulning jamiyatdagi roli shunchaki iqtisodiy funktsiyalar bilan cheklanmaydi. U ijtimoiy munosabatlarga ham chuqur ta'sir ko'rsatadi. Pul moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda, ijtimoiy ta'minot tizimini qo'llab-quvvatlashda va davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim vositadir. Yaxshi ishlaydigan pul tizimi iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, aholi bandligini oshiradi va xarid qobiliyatini saqlashga yordam beradi. Aksincha, yomon boshqariladigan pul tizimi giperinflyatsiya, ishsizlik va iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin, bu esa ishlab chiqarishga, bandlikka va aholining turmush darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pul insonlararo munosabatlarda ishonch va shartnoma majburiyatlarini ta'minlovchi universal mexanizm sifatida ham xizmat qiladi.

Iqtisodiy nazariyada pulning uchta asosiy funksiyasi ajratiladi: ayirboshlash vositasi, qiymat o'lchovi va jamg'arma vositasi.

Ayirboshlash vositasi (Muomala vositasi): Bu pulning eng muhim va dastlabki funksiyasidir. Pul tovarlar va xizmatlarni bevosita ayirboshlash zaruratini bartaraf etadi. Uning yordamida har qanday tovar boshqa tovarga pul orqali almashtiriladi, bu esa ayirboshlash jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va tezlashtiradi. Pul bu funktsiyani bajarishi uchun barcha iqtisodiy agentlar tomonidan umumiy qabul qilinishi va ishonchli bo'lishi kerak. U tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Qiymat o'lchovi (Hisob birligi): Pul barcha tovarlar va xizmatlarning qiymatini o'lchash uchun umumiy nominator vazifasini bajaradi. Uning yordamida tovarlarning narxini belgilash, xarajatlarni hisoblash va daromadlarni baholash mumkin. Bu funktsiya bozor sharoitida iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Pul bu funktsiyani bajarish uchun barqaror va bo'linadigan bo'lishi kerak. Pulning qiymat o'lchovi sifatidagi funktsiyasi iqtisodiy hisob-kitoblarni osonlashtiradi va taqqoslash imkoniyatini yaratadi.

Jamg'arma vositasi (Qiymat saqlovchi vosita): Pul qiymatni saqlash vositasi sifatida kelajakda xarid qilish qobiliyatini ta'minlaydi. Odamlar pulni daromadlarini tejash va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatadilar. Bu funktsiya pulning xarid qobiliyati nisbatan barqaror bo'lgan taqdirdagina samarali bo'ladi. Inflyatsiya yuqori bo'lsa, pulning jamg'arma vositasi sifatidagi ahamiyati pasayadi. Pulning bu funktsiyasi investitsiyalarni rag'batlantiradi va kapital shakllanishiga yordam beradi.

Zamonaviy iqtisodiyotda pulning shakllari an'anaviy tanga va qog'oz pullardan tashqari sezilarli darajada kengaygan. Hozirgi kunda fiat pul, elektron pul, raqamli valyutalar va kriptovalyutalar mavjud. Fiat pul – bu oltin yoki boshqa jismoniy tovar bilan qoplanmagan, ammo hukumat tomonidan qonuniy to'lov vositasi sifatida e'lon qilingan puldir. Bank depozitlari va elektron pul o'tkazmalari elektron pulning keng tarqalgan shakllaridir.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi pulning yangi shakllari, xususan, markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) va shaxsiy kriptovalyutalar (masalan, Bitcoin) paydo bo'lishiga olib keldi. Bu yangi shakllar an'anaviy pul tizimiga muqobil yoki qo'shimcha bo'lishi mumkin va kelajakda pul-kredit siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Pul-kredit siyosati markaziy banklar tomonidan amalga oshiriladigan siyosat bo'lib, pul taklifi, kredit shartlari va foiz stavkalarini tartibga solish orqali iqtisodiy barqarorlik va o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Inflyatsiyani nazorat qilish, ishsizlikni kamaytirish va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash pul-kredit siyosatining asosiy maqsadlaridir. Raqamli pullarning rivojlanishi markaziy banklar uchun yangi chaqiriqlar va imkoniyatlarni yaratmoqda, masalan, pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish yoki moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlash. Markaziy banklar CBDC orqali pul taklifini bevosita nazorat qilish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va moliyaviy inklyuzivlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda pulning paydo bo'lishi, zarurligi va funksiyalarini tahlil qilish uchun tarixiy-mantiqiy va funksional yondashuv qo'llanilgan. Mavzuga oid iqtisodiy nazariyalarning evolyutsiyasi va turli pul shakllarining tarixiy rivojlanishi solishtirma tahlil orqali o'rganilgan. Shuningdek, pulning iqtisodiy tizimdagi asosiy vazifalari va ularning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri tushunchaviy tahlil asosida baholangan. Bu metodologiya mavjud adabiyotlarni sintez qilish va kritik tahlil qilish orqali keng qamrovli va chuqur ilmiy natijalarga erishish imkonini beradi.

Xulosa

Pul insoniyat sivilizatsiyasining dastlabki bosqichlaridan to zamonaviy raqamli iqtisodiyotga qadar iqtisodiy taraqqiyotning har bir bosqichida hal qiluvchi rol o'ynab kelmoqda. Ayirboshlash tizimining cheklovlaridan kelib chiqqan pulga bo'lgan ehtiyoj, uning tarixiy evolyutsiyasi va iqtisodiy zarurligi chuqur tahlil qilindi. Pulning ayirboshlash vositasi, qiymat o'lchovi va jamg'arma vositasi sifatidagi funksiyalari

iqtisodiy faoliyatni soddalashtirish, samaradorlikni oshirish va resurslarni optimal taqsimlashda muhim ahamiyatga ega. Klassik iqtisodchilarning nazariyalari pulning qiymat shakllari orqali evolyutsiyasini, Lidiya va Xitoy kabi sivilizatsiyalarning tanga va qog'oz pullarni kashf etishi esa uning amaliy rivojlanishini ko'rsatadi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va yangi pul shakllarining paydo bo'lishi, shu jumladan raqamli valyutalar, pulning tabiati o'zgaruvchan ekanligini va pul-kredit siyosati uchun yangi moslashishlarni talab qilishini ko'rsatmoqda. Pulning barqaror va samarali ishlashi har qanday jamiyatning iqtisodiy farovonligi va barqarorligi uchun muhim shart bo'lib qoladi. Kelajakda pul tizimining rivojlanishi texnologik innovatsiyalar va global iqtisodiy tendensiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'xtasinov M., Qodirov A. Pul va banklar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Abdug'aniyev A. Pul muomalasi va kredit. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati asoslari. – Toshkent, 2021.
4. Mankiw N.G. Macroeconomics. – New York: Worth Publishers, 2018.
5. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. – McGraw-Hill Education, 2019.
6. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson, 2020.
7. Keynes J.M. Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi. – Toshkent, 2017 (tarjima).
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti – cbu.uz
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining pul-kredit siyosatiga oid farmon va qarorlari
10. SamISI elektron kutubxonasi va o'quv-uslubiy qo'llanmalari